

KÖZLEMÉNYEK

Egy magyar vonatkozású könyvritkaság. A müncheni Zisska und Kistner Buch- und Kunstauktionshaus 1993 tavaszán megvételre kínált egy hiányos, hely év és nyomda megjelölése nélküli, *Communis cursus beatae mariae virginis* című nyomtatványt.¹ Az oldalanként 22 soros, gótikus betűtípussal nyomtatott könyvecskét megvettem, egyrészt bibliográfiai meghatározatlansága, másrészt a benne található magyar vonatkozású kéziratos bejegyzések miatt.

A nyomtatvány címe a óráskönyvek egyik közismert címváltozata. *Cursus Beatae Mariae Virginis* címmel az 1480-as évektől az 1530-as évekig folyamatosan jelentek meg magánáhitatot szolgáló összeállítások.² Ismeretes, hogy a 'livres d'heures' a középkorban a világi hívők imádságoskönyve volt, készítésének virágkora a 14. századtól a 16. század első feléig tartott. Kéziratos és nyomtatott változatai egyaránt készültek Európa-szerte, s elsősorban nők használták egyéni áhitatgyakorlataikhoz.

A kiadványtípus további sajátossága, hogy tartalma a breviáriumra, a papság közösségi és egyéni imádságoskönyvére épült, ugyanakkor nem kötötte a liturgia rendje. A fontosabb állandó ünnepek kivételével nem követte szorosan az egyházi év állandó és mozgó ünnepeinek rendjét. A óráskönyvekben általában megtalálhatók a Szűz Máriához, a Szentkereszthez és a Szentlélekhez szóló kötött imádság-összeállítások, melyekhez a bűnbánati zsoltárok, litánia, halottakért való könyörgések és a szentekhez szóló imádságok járulnak. Az általában kisméretű kötetekhez szorosan kapcsolódik az ünnepeket és a szentek emléknapjait feltüntető kalendárium is.

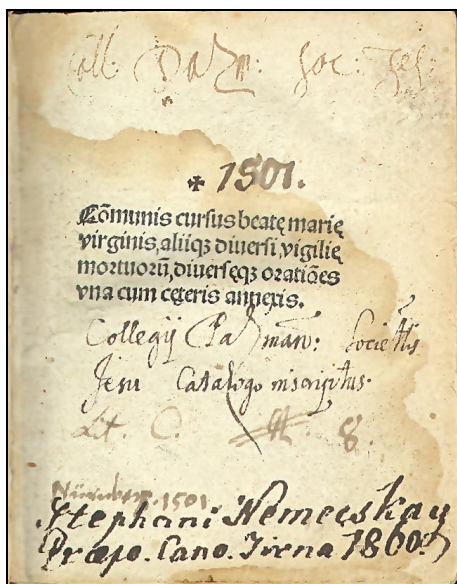
A kis nyolcadrét formátumú kötet (95×72 mm) címlapján a *Cōmunis cursus beate marie // virginis, aliqß diuersi, vigilie // mortuorū, diuerseqß oratiōes // una cum ceteris annexis.* címszöveg olvasható, üres verzóját ívjelzés nélküli kalendárium követi, melyből hiányzik a május 4-től július 26-ig terjedő, két levél. A kalendárium utáni első – ugyancsak jelzés nélküli – levél rektóján a következő formában megismétlődik a cím: *Cursus communis beate marie // virginis aliqß diuersi cuß // ceteris orationibus annexis.* E belső címlap verzóján gyönyörű, egész oldalas fametszet – holdsarlón álló, bal karjában a gyermek Jézust tartó, dicsfény által övezett, álló Szűz Mária, a Napbaöltözött Asszony – látható. A nyolc levélből (négy levélpárból) álló teljes füzetek száma tizenennyolc (a⁸–s⁸). A példány utolsó, 't' jelű füzete csonka, az átlós irányban félig hiányzó utolsó levél³ ívjele

¹ *Handschriften, Autographen seltene Bücher.* Buch- und Kunstauktionshaus F[riedrich] ZISSKA & R[olf] KISTNER. München, Auktion 21/I, April 1993. Nr. 217.

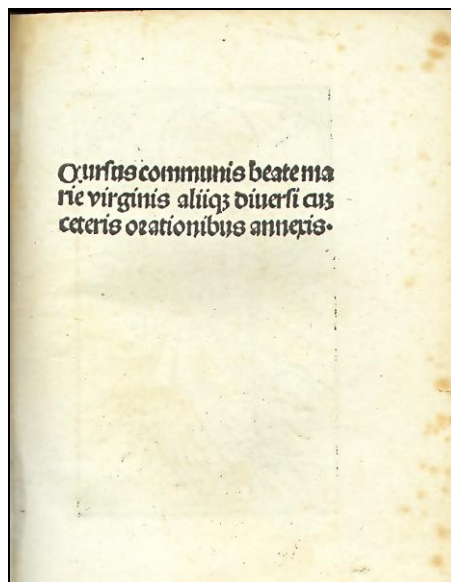
² BOHATTA, Hanns: *Bibliographie der livres d'heures (horae B. M. V.) officia, hortuli animae, coronae B. M. V., Rosaria und cursus B. M. V. des XV. und XVI. Jahrhunderts.* II. vermehrte Auflage. Wien, 1924. 79–80.

³ A levél hiányzó részét a minden valószínűség szerint a 19. századi újrakötés során fehér papírral pótolták.

a 't₇' lehetne. Ennek az utolsó levélnek a részben leszakított levélszáma a 'CL'. Mivel unikumról van szó, a hiányos nyomtatvány egykori teljes terjedelmét a rendelkezésre álló adatok segítségével nem lehet pontosan meghatározni.

Az első kiadás (zebegényi példány) címlapja

Az első kiadás belső címlapja
(a második kiadásban nincs belső címlap)

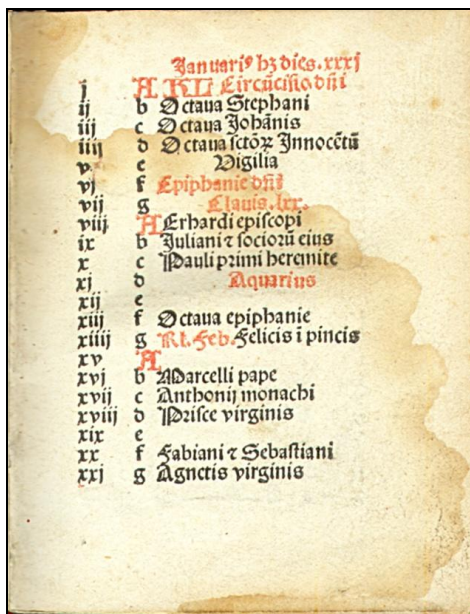

Napbaöltözött Asszony. Fametszet, 67×41 mm

A kiadvány tartalma és a kötetet díszítő fametszetek szövegeket megelőző elhelyezése egyaránt jellemző a óráskönyvekre. Áttekintve a könyvtest előtti kalendárium ünnepeit, Madas Edit hívta fel a figyelmet a bambergi egyházmegyében különösen tisztelt szentek egy csoportjának hangsúlyos jelenlétére.⁴ Az 1146-ban szentté avatott II. Henrik német-római császár és felesége, az 1200. március 29-én ugyancsak kanonizált Kunigunda császárné (a bambergi dóm egyik építetője) az egyházmegye patrónusai. Mindkettőjük sírja a bambergi dómban található. Ismeretes, hogy Kunigunda császárné földi maradványait 1201-ben vitték Bambergbe és helyezték el II. Henrik császár sírja mellett. A kalendárium részben március 12-én a Gergely pápa ünnepével azonos napon a „Heinrici canonisatio”, a „Canonisatio Kunegundis” pedig március 29-énél szerepel. Ugyanitt további Szent Kunigunda-ünnepek is találhatóak: március 3-án a „Kunegundis virginis”,⁵ szeptember 9-én pedig a római Gorgonius mártír neve mellett olvasható a „Kunegund.” névalak. Rajtuk kívül más szentek is jelzik, hogy a kalendáriumban bizonyos előnyben részesítették a bambergi egyházmegyében tisztelt szenteket: így például megtalálható a Nürnbergben és környékén is különösen tisztelt Szent Sebaldu, valamint Szent Ottó, bambergi püspök.

⁴ Itt köszönöm meg Dr. Madas Edit, nemkülönben Dr. Knapp Éva segítségét, aki a zwickau-i könyvtárral volt szíves felvenni a kapcsolatot.

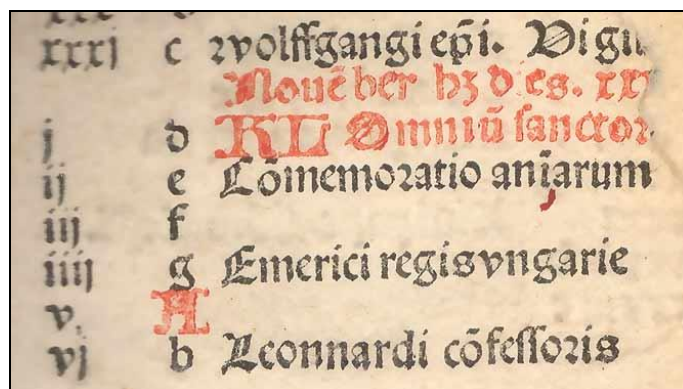
⁵ Ezt az ünnepet minden valószínűség szerint tévesen jelezték Szűz Szent Kunigunda ünnepeként, mert ezen a napon nem őt, hanem a császárnét ünnepelték. Szűz Szent Kunigunda Szent Orsolya egyik útítársa volt, ünnepe június 16.

A kalendárium-rész első oldala

Ugyancsak hangsúlyosan vannak jelen Köln és a Rajna-vidék szentjei, így Gerson és társai, Severinus és Cordula, vagy az „In Colonia sanctorum maurorum”. Nem feledkezhetünk meg az Augsburgban és környékén különösen tisztelt szentekről, így Affráról és a szent bencés szerzetesről, confessor Remachusról sem.

A kalendárium magyar vonatkozása, hogy augusztus 20-ánál tartalmazza Szent István király ünnepét és november 4-énél Szent Imrét, akit tévesen szintén magyar királynak mond.⁶

Szent Imre herceg mint magyar király a kalendáriumban

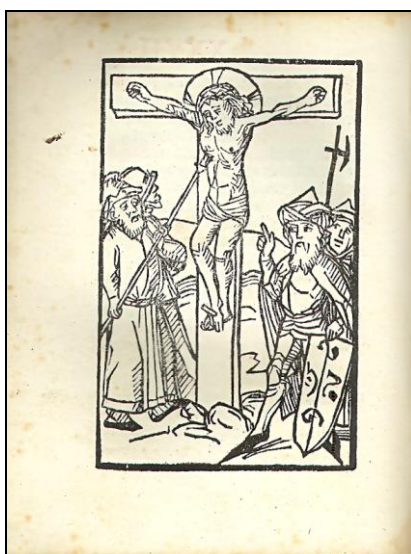
⁶ „Emerici regis ungarie”

A kalendárium-rész után a „Co[m]munis cursus beate et gloriose v[ir]ginis marie te[m]pora per diuersa variabilis iuxta historia[m]” című Mária-officiumot (1–76. levél) a Krisztus szenvedéséről szóló officium („Cursus de Christi passione”, 78–94v. levél) követi, majd a Szűz Mária szenvedésével együttérző officium („Cursus de co[m]passione sacratissime virginis marie”, 95–108. levél) olvasható. E három rész után következik a hét bűnbánati zsoltár („Septe[m] psalmi penite[n]ciales”, 109v–119r. levél) a Mindenszentek litániájával és a megcsonkítás miatt befejezetlen „Vigilie mortuorum maiores” című összeállítás (120v–150v. levél).

Mind az öt nagyobb szövegegységet egy-egy egész oldalt betöltő, kvalitásos fametszet vezet be.⁷ A képek tartalma a legszorosabb egységben áll a szövegekkel. Az öt fametszet közel azonos méretű; 65×42 mm,⁸ és feltehetően egy kéz munkája. A második kiadás ismeretében több mint valószínű, hogy a kötet elveszett részéhez további két fametszet tartozik.

A kötetnek – mint arról már szó esett – csonkasága miatt nincs impresszuma. Eltekintve a korábban elemzett szentnévsorok jellegzetességeitől, semmiféle megjelenési adatot sem tartalmaz. Az imádságoskönyvet a további roncsolódástól megvédő, valószínűleg a 19. század második felében, az előzéklap magyar nyelvű kéziratot bejegyzése szerint Bécsben készült,⁹ vörös bőrkötésű gerincére a „Cursus Comm. B. Mariae Virg. Norimbergae 1501” feliratot aranyozták. Ennek az adatnak a forrása nem az egykori impresszum volt, hanem a címoldal egyik régies írásképű kéziratot bejegyzése: „Nürnberg, 1501.”

Az enyhén vízfoltos kötet csonkasága ellenére viszonylag kevés használatról tanúskodik. Előzéklapján, címoldalán, valamint a 67r és a 97v oldalakon kéziratot bejegyzéseket őriz, amelyek a kötet tulajdonosaira és sorsának alakulására utalnak. A két legkorábbi tulajdonosi bejegyzés a címoldalon a bécsi Pázmáneum könyvtárát nevezi meg: „Coll. Pazm: Soc: Jesu”, illetve „Collegij Pazman:

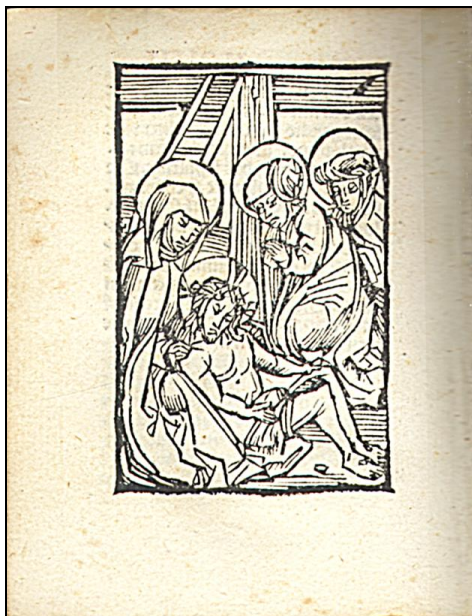

Golgota-jelenet. Fametszet, 70×45 mm

⁷ Richard Muther 1884-ben megjelent, *Die deutsche Bücherillustration der Gothik und Frührenaissance (1460–1530)* című forrásmunkája az illusztrációkat nem említi

⁸ A metszetek mérete és száma mindkét kiadásban azonos

⁹ „Kötötte Scheibe Károly Bécsben. VI./2. Marchessi Gasse. 4.”

Levétel a keresztről. Fametszet, 66×42 mm

Societ[a]tis Jesu Catalogo inscriptus. Lit. C. N. 8.”. Eszerint a kötetet a jezsuita gondozású kollégiumi könyvtár egykori könyvtárosa a 'C' betűnél a nyolcas szám alatt jegyezte be. A könyvtárnak jelenleg egyetlen történeti katalógusa ismert, amelyet Daneczy György jezsuita gondoskodásából a kollégium alumnusa, Paulus Medlen 1681-ben jegyzett le.¹⁰ Ez a kéziratot jegyzék azonban nem betűrendes, hanem szakrendi katalógus, melyben a betűrend szakonként megismétlődik, s a köteteknek sehol sincs sorszámuk. Az elnagyolt szerzői és címadatokon kívül a nyomtatásra vonatkozó adatok („Locus. Annus. Forma.”) jelentős részét ki sem töltötték. A *Cōmunis cursus beate marie virginis* cím a katalógus egyetlen szakában sem szerepel. A tartalmilag e nyomtatványhoz legközelebb álló cím az Ecclesiastici szakban az *Officium B. V.* Ennek a kötetnek a leírásához azonban nem tartozik nyomdahely és megjelenési év, s a kötet formátumaként feljegyzett tizenkettedrét, valamint a kötésként feltüntetett „Cor. Alba” sem segíti az azonosítást.¹¹ A nyomtatvány tulajdoni bejegyzése minden valószínűség szerint egy 1681 után keletkezett, a korábnál modernebbnek számító, ma már ismeretlen vagy hozzáférhetetlen betűrendes katalógus meglétét őrzi.¹²

¹⁰ Daneczy György a szepességi Korompán született 1655. április 22-én. 1671-től Bécsben tanult, 1671. április 18. és 1685. november 25. között a jezsuita rend tagja volt. Paulus Medlen az Esztergom egyházmegyei Egbell településről származik, 1676. május 2-án iratkozott be a bécsi egyetemre. Bécsben 1684. március 17-én szentelték diakónussá, majd 1686–1719 között az esztergomi egyházmegyében teljesített papi szolgálatot.

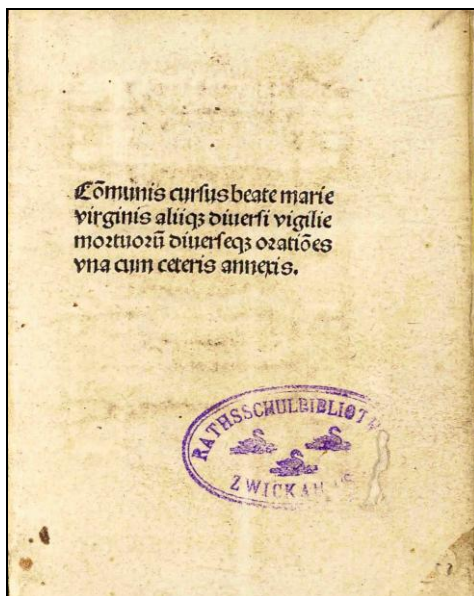
¹¹ *Catalogus Librorum Collegy Pazmaniani, sub cura R[eve]R[en]dor[um] Patru[m] Societatis Iesu Anno MDCLXXXI. Cura Reverendi Magistri Georgy DANECZY. S. I. Per Me Paulum MEDLEN, Collegy Pazma: Alumnu[m] descriptus.* Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kézirattár J 10/11, 96.

¹² A Collegium Pazmanianum könyvtára ma is létezik Bécsben. Sem a katalógusát, sem a könyvtár állományát nem tudtam megnézni. A Pázmáneum történetéhez l. RIMELY, Carolus: *Historia Collegii Pazmaniani.* Viennae, 1865.

A címlapon az időrendben következő újabb tulajdonosi bejegyzés Nemeckay István nagyszombati prépost, kanonok emlékét őrzi: „Stephani Nemeckay Praep. Cano. Tirna 1860”. A Nyitra megyei Dojcsón (= Dócs) 1792-ben született Nemeckay István 1811-től – más adat szerint az 1813/14-es tanévtől – volt a bécsi Pázmáneum növendéke. 1816-ban szentelték pappá Bécsben, majd 1844-től nagyszombati kanonok lett, s ott halt meg 1884-ben.¹³ Szlovák és magyar nyelven írt, és jelentős könyvtára lehetett. Nemeckay tulajdonából a kötet szülőfaluja, Dojcs plébánosához, Harnos Kálmánhoz került, aki egy következő, a kötet előzékén olvasható bejegyzés szerint elajándékozta Walter Gyulának, aki primási titkár, kanonok és Esztergom megyei főtanfelügyelő volt.

A kötet Münchenbe kerülése előtti, minden valószínűség szerinti utolsó magyar tulajdonosa Jajczay János (1892–1976) művészettörténész, 1922-től a Fővárosi Könyvtár alkalmazottja, majd egyetemi magántanár volt. Autográf névbejegyzését a nyomtatvány 67r („Jajczay János”) és 97v („Jajczay”) levelei őrzik. Jajczay könyvtáráról és könyveinek sorsáról a rá vonatkozó irodalom nem tartalmaz pontosabb adatokat.¹⁴

A bemutatott, jelenleg Zebegényben őrzött, bibliográfiailag ismeretlen, unikum imádságoskönyv jelenleg ismert egyetlen példányához legközelebb álló, bibliográfiailag számba vett, szintén unikum példányt Zwickaiban, a Ratsschulbibliothekban őrzik,¹⁵ jelzete 17.12.36.¹⁶ Címleírása a következő: *Cōmunis cursus beate marie // virginis aliqꝫ diuersi vigilie // mortuorū diuerseqꝫ oratiōes // una cum ceteris annexis. //* (Nurmberge his effigiatus // characterib[us] explicit feliciter // Anno salutis. M.cccccj.//)

A második kiadás (zwickai példány) címlapja

¹³ *Magyar Katolikus Lexikon*. IX. Bp. 2004. Szent István Társulat, 651.

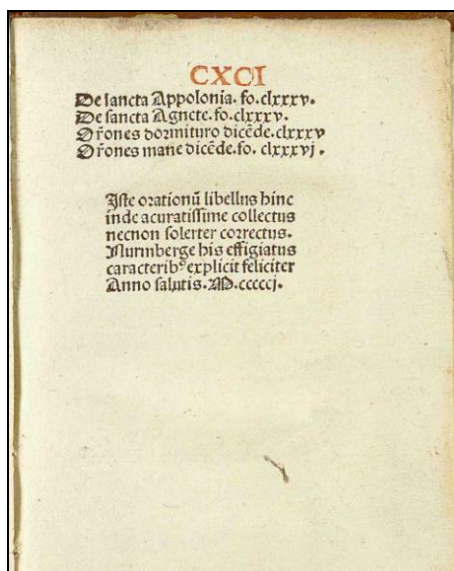
¹⁴ D. I.: *Jajczay János nyolcvan éves.* = *Vigilia* (37.) 1972. 350–351; SINKÓ Ferenc: *Jajczay János.* = *Vigilia* 1977. 9. sz.

¹⁵ Itt köszönöm meg a zwickai Ratsschulbibliothek igazgatója, Dr. Lutz Mahnke, Knapp Évának nyújtott önzetlen segítségét.

¹⁶ A kötet a VD 16 kiegészítő sorozatának nyilvántartásában a ZV 20758 számon található.

A gondosan restaurált zwickauai példány teljes. Az üres verzójú címoldalt itt is kalendárium követi, a zebegényi példányhoz hasonlóan kilenc levél terjedelemben. Belső címlapja azonban nincs, és fametszet sem található benne a Mária-officium előtt. A példány teljes terjedelme tíz számozatlan és százkilencvenegy számozott levél, összevethető tartalma és fametszetes képanyaga azonos a zebegényi példányéval. A zwickauai kötetben a fametszetek száma összesen hét. A zebegényi példányból eszerint feltehetően mindössze két fametszet hiányzik, az egyik Gergely pápa miséjét (160v), a másik Szent Annát ábrázolja harmadmagával (180v).

Figyelemre méltó, hogy a kötet utolsó számozott levelének rektóján az explicitben a megjelenési adatokat a következő sorok előzik meg: „Iste orationu[m] libellus hinc // inde acuratissime collectus // necnon solerter correctus.” Azaz itt tudatják, hogy a gondosan összeállított imádságoskönyvet ügyesen (elmésen, okosan – „solerter”) kijavították. Ez a megjegyzés bizonyítja, hogy a hórás-könyvnek az itt ismertett példány az első, a zwickauai pedig a második, javított kiadása.

A második kiadás kolofonja

Ahogy az előbb említettük, a zwickauai példány explicitje szerint az 1501-ben Nürnbergben nyomtatott mű javított kiadás, melyet a korábbi kiadáshoz képest „ügyesen” kellett korrigálni. A két rendelkezésre álló példány megfelelő részeinek összevetésekor a következő eltéréseket találtam:

1. A címlapot újraszedték, részben más betűket használtak, ami az azonos sormetszetű négy sorban összesen kilenc eltérést eredményezett.
2. A zwickauai példányban nincs belső címlap.
3. Az első szövegegység, a Mária-officium előtt, a zwickauai példányban nincs fametszet.
4. Az azonos ívjelzésű (aij) első számozott levélen a kilencedik sor végéről a zwickauai példányban hiányzik a respondit kifejezés rövidítése, ami valószínűsíti az oldal újraszedését.
5. A rendelkezésre álló összevethető részekben ugyanazok fametszetek találhatóak, egyetlen kivétellel ugyanolyan elhelyezésben. A zebegényi példány ismertetésekor már említett első fametszet (Napaöltözött Asszony) a zwickauai példányban nem a Mária-officium előtt, hanem a 168. levél

rektó oldalán található. Ennek oka egyértelműen a kép erőteljes ikonográfiai kötődése a szöveghez. Az imádság bevezetése szerint az áhítati szöveget egy *Mulier amicta sole* ikonográfiájú kép előtt kell mondani és akkor a hívő részesül a IV. Sixtus pápa által engedélyezett búcsú kiváltásban.¹⁷ Az sajnos ma már eldönthetetlen, hogy az egykor teljes zebegényi példányban vajon ez a kép kétszer szerepelt-e, s ezt hibának tartva javították a második kiadásban.

A különbségek számbavételekor szembeötlő, hogy a korrigáláskor a könyvtestet jelentős részben érintetlenül hagyták, az ott található nyilvánvaló hibákat sem korrigálták. Így például mindkét nyomtatványban az e8/r lapon egyaránt hibás a levélszámozás (XXXXI szerepel XXXIX helyett) és a 97. levél rektó oldalán ugyanúgy rossz az ívjelzés (nij szerepel nij helyett).

Az ügyes korrigálás (solenter correctus) fogalma eszerint egykorúan azt jelentette, hogy a már korábban kinyomtatott és még meglévő íveket felhasználták – a lehető legkevesebb terjedelem újraszédése mellett – egy javított kiadás megjelentetéséhez. E korrigálási módszer szerint nyilvánvaló, hogy mind a két kiadás Nürnbergben készült, ugyanabban a második kiadás explicitjében néven meg nem nevezett nyomdában.

A két kiadás egy-egy fennmaradt példánya összevetésének végén megállapítható, a csonka zebegényi példány ismeretében nem válaszolható meg a kérdés, vajon az imádságoskönyv szövege bővült-e újabb részekkel a második kiadásban, illetve mekkora lehetett az első kiadás teljes terjedelme.

A kolofon szerint a javított, második kiadás 1501-ben készült. Kérdés, vajon mikor került ki a sajtó alól az első kiadás? Tekintetbe véve az 1500. december 31-i könyvészeti korszakhatárt, megválaszolásra vár, vajon ősnymtatványnak tekinthető-e a korábbi kiadásból származó hiányos, impresszum nélküli zebegényi példány.¹⁸

Az imádságoskönyv címe – jóllehet egykorúan a 15–16. század fordulóján volt a legdivatossabb – nem segíti a datálást, mivel a címvariánst az 1480-as évektől folyamatosan, még az 1520-as években is szívesen használták, így például Bécsben, 1521-ben.¹⁹ A szöveg és az illusztrációk vizsgálata után a következőket állapíthatjuk meg:

1. A két példány összevethető szöveganyagában – mint arról már szó esett – nincsenek tartalmi eltérések. A zebegényi csonka példányban nem fedezhető fel egyetlen datálást elősegítő szövegrész sem. A zwickaui példányban viszont található egy Mária-imádság, amelyhez egy viszonylag pontosan datálható, IV. Sixtus pápa által engedélyezett búcsúengedély kötődik.²⁰ IV. Sixtus pápaságának ideje 1471. augusztus 10-étől 1484. augusztus 12-ig tartott, tehát a búcsút e két időpont között hidethette meg. Mindezt csupán érdekességként jegyzem meg, véleményem szerint az adat (non ante 1471) az első kiadás datálásához nem visz közelebb.

2. A két kiadás kalendáriumának szédése teljesen azonos. A bennük szereplő szenteket a 15. században kivétel nélkül tisztelték, s egyetlen olyan ünnep sem található, melyet a 16. század első évében vezettek volna be, tehát a kalendárium formája és tartalma nem zárja ki, hogy a korábbi kiadás ősnymtatvány. A kalendárium szerkezetében nem fedezhető fel egyedi sajátosság, nem kü-

¹⁷ „Orationem sequentem devote dicenti ante virginis Marie imaginem in sole Papa sixtus quartus undecim milia annorum indulgentiarum pro qualibet vice largiter tribuit. Oratio. De sanctissima maria [...]”.

¹⁸ Amennyiben például a javított kiadás 1501 első hónapjaiban jelent meg, biztos.

¹⁹ *Cursus gloriosissimae virginis Mariae [...]*. Viennae, 1521. J. Singrenius. – használt példány: Bp. Országos Széchényi Könyvtár, Ant. 8207.

²⁰ *Cōmunis cursus beate marie virginis [...]*. Nürnberg, 1501. 168v.

lönbözök a kor hasonló összeállításainak kalendáriumaitól.²¹ Változó ünnepeket nem jelez²², csupán általános eligazítást ad azok kiszámításához (például: március 11: „Clavis pasce”; április 29: „clavis penthecost.”). Egyúttal archaikus is, február hónapnál például valami okból nem jelzi, hogy a hónap 29 napból is állhat.²³ A január 1-jéhez a vasárnapokat jelző vörös színnel szedett „A” betű járul. Amennyiben a kalendárium konkrét évre készült, akkor – figyelembe véve a második kiadás 1501. évi megjelenését és a február 28 napos voltát – a kalendárium az 1497. évre szól, és ebben az esetben a nyomtatás ideje az előző év: 1496. Eszerint a nyomtatvány a 15. században készült, pontosabban, hogy az itt ismertetett első kiadás 1496-ban jelent meg. Ezt valószínűk tartom még akkor is, ha mérlegelni kell azt a lehetőséget is – az év jelzésének elmaradása és a változó ünnepek hiánya miatt –, hogy a kalendárium nem konkrét évre szól. Ez utóbbi esetben ugyanis a kalendárium-rész nem szolgál bizonyítékkal az első kiadás dátumát illetően. Az a már említett tény, hogy a kalendárium archaikus (például a kalenda vagy a mensis intrans et exiens jelzése a középkor végén általánosan megszokott kronológiai terminusok) mégis erős érv az összeállítás középkori volta mellett, és azt a föltételezést erősíti, hogy az első kiadás ősymomatvány.

3. A fametszetek összevetése lehetővé teszi, hogy következtessünk azok nyomódúcainak állapotára és annak változására. A két példány öt azonos nyomódúcról készült fametszete közül az összevetés nem járt kézzelfogható eredménnyel.²⁴ Mindez nem meglepő, mivel – mint később erre visszatérünk – a második kiadás lényegében az első címlapkiadásának tekinthető. A könyv főszövegét nem szedték újra, a kész íveket (valószínűleg a már benyomott fametszetekkel együtt) használták fel a második kiadáshoz. A könyvben szereplő Napbaöltözött Asszony-metszetről azonban maradtak fenn önálló példányok is. Ezek művészettörténeti datálása egyértelműen az 1500 előtti időszakra vonatkozik.²⁵ Dávid király páncéltözete és az ahhoz tartozó páncélsisak a 15. század második felének divatját tükrözi. Hasonló sisakokat viselnek például Flavius Renatus Vegetius *De re militari* című munkájának veronai, 1472-es kiadása fametszetein, valamint ugyanennek a műnek a német nyelvű, 1476 körül Augsburgban készült kiadásában is.²⁶

²¹ Vö. pl. *Ces presentes heures a lusaige de Romme [...] (Almanach 1502–1520)*. [Paris 1502?] – *Officium Beatae Mariae Virginis*. Leodii, 1580.

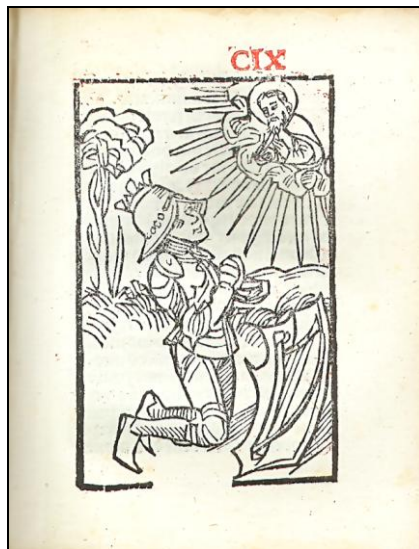
²² Az áttekintett nyomtatott óraskönyvek közül az 1591–1611 közötti évekre vonatkozó *Tabula Temporarum Festorum Mobilium* összeállítás tartozik az *Officium B. Mariae Virginis ad usum Romanum [...]*. Vesontione, 1591. című kiadványhoz

²³ Erről a kronológiai tényről például nem feledkeztek meg egy hasonló, 1521-ben Bécsben megjelent kiadványban: „Februarius habet dies XXVIII. Sed quando est bissextus habet dies XXIX.” *Cursus [...]*, i. m. (19. jegyzet) a3.

²⁴ Az időbeli sorrendiséget a fametszetekről a nyomdai szedéssel azonos munkafolyamatban történő levonat-készítés biztosítja.

²⁵ Számba vett példányok: Washington, National Gallery of Art, két darab; New York, The Metropolitan Museum of Art, egy darab – *The Illustrated Bartsch 164 (Supplement) German Single-Leaf Woodcuts before 1500. Anonymous Artists: .997–1383*. Ed by Richard S. FIELD. New York, 1992. 119, [nr.] 16 401. 1093.

²⁶ *The Illustrated Bartsch. German Book Illustration before 1500*. 81. (Part II: Anonymous Artists 1476–1477). Ed by Walter L. STRAUSS. New York, 1981. 137, 145, 162, [nr.] 8176; vö. még SCHRAMM, Albert: *Der Bilderschmuck der Frühdrucke*. Bd. XXIII. Leipzig, 1943. Tafel, 107, [nr.] 476.

Dávid király páncélöltözetben. Fametszet, 70×44 mm

A könyvben található fametszetsorozat tehát egy 15. századi nyomtatvány illusztrálásához készült, ez lehetett akár az itt tárgyalt könyvecske is. Túl ezeken a megfigyeléseken, több további olyan 15. századi augsburgi fametszet-párhuzam is felsorakoztatható, melyeknek részletmegoldásai egybehangzanak a *Cursus* fametszeteivel.²⁷

4. Végezetül vissza kell térni az írás elején már említett tényre, hogy a csonka példány címlapján 15. század első felében keletkezett „Nürnberg, 1501” bejegyzés szerepel. Ez évekkkel, évtizedekkel a kötet csonkulását követően, esetleg az eredeti impresszum ismeretében történt. Mindez arra utalna, hogy a két kiadás egyazon esztendőben, gyorsan követte egymást. Ez, amint a következőkben bizonyítani fogjuk, nem valószínű.

5. A második kiadás kolofonjában nyomatékosan hangsúlyozzák hogy a kiadás javított, ezért elvetendő, hogy a nyomtatási folyamat közben változtattak. Mivel a két kiadás különbözősége csupán bibliográfiai szempontból érdekes, és csak alapos vizsgálat után nyilvánvaló, feltehető, hogy a már a 16. század elején csonka, kolofon nélküli példányt egy rendelkezésre álló, első ránézésre azonos második kiadással összevetve, a különbségeket nem észrevéve, vagy ami az akkori ember gondolkodását ismerve valószínűbb, jelentéktelennek tartva írták a címlapra tévesen a második kiadás dátumát.

6. Miután az első kiadás hibái a könyv szövegét és szerkezetét lényegében nem érintik, nyilvánvaló, hogy a második, javított kiadást csak az első kiadás példányainak eladása után jelentették meg. Az a tény azonban, hogy a második kiadáshoz jelentős mértékben az első kiadás megmaradt íveit használták fel, arra utal, hogy az első kiadás példányaiból keveset tudtak eladni. Rosszul becsülték meg a keresletet, és jóval többet nyomtattak, mint amennyire igény volt. Nem tudni mi okból, de a nyomtatvány nagyon rosszul fogyott, olyannyira, hogy jelentős rész krúdában maradt.

²⁷ Így például, SCHRAMM: *i. m.* (26. jegyzet) [nr.] 4, 7, 10, 11.

Ezeket a megmaradt íveket használták fel azután a második kiadáshoz. Miután abban az időben (ellentétben a mai korral) szinte csak az újra volt kereslet²⁸, a könyvet mint új, és javított kiadást hozták forgalomba. Ez a vevő számára jelezte, hogy az első kiadás elfogyott, vagyis keresett könyvről van szó, amit érdemes megvásárolni, így a nyomda vagy a kiadó szerencsés esetben minimális veszteséggel, akár még csekély nyereséget is elkönyvelve tudott megszabadulni az el nem adott készlettől.²⁹ A könyvtörténetben nagyon sok eset ismert, amikor üzleti kudarc miatt később címlapkiadást³⁰ jelentettek meg az eredeti kiadás íveinek fölhasználásával. Valamennyi, általam ismert esetben a kiadások között legalább egy év telt el, sőt még arra is van példa, hogy száz évvel a kiadás után próbáltak meg újra szedett címlappal (és első füzettel) túladni a raktárban porosodó íveken³¹. Az elmondottakból egy, a kiadvány datálása szempontjából nagyon fontos tény következik; az, hogy nem logikus feltételezni, hogy a két kiadás gyorsan követve egymást, egy éven belül jelent meg.

Borsa Gedeon annak idején (a zwickau példányt nem ismerve) úgy vélte, hogy a könyvecske valóban 1501-ben jelent meg Nürnbergben, Balthasar Schleiffer nyomdájában, kinek 1501-ből három nyomtatványa ismert. Ha ez igaz, márpedig nincs okom kételkedni, akkor két feltételezés is adott: a/ Schleiffer nyomdája már 1501 előtt is működött. b./ Schleiffer (ismeretlen eredetű) betűkészletével együtt vette át a *Cursus* megmaradt íveit (ebben az esetben az első kiadás nem nála jelent meg). Ez a hipotézis magyarázatot adna a fő problémára; hogy miért jelentetett meg egy új, hangsúlyozottan javított kiadást 1501-ben egy, feltehetően néhány évvel korábban megjelent, s el sem adott könyvből. Akárhogyan is, a *Cursus* itt ismertett első kiadásának 1501 előtt kellett megjelenie.

Öszefoglalva: *Communis Cursus Beate Marie Virginis* címmel a zwickaui Ratsschulbibliothek őriz egy unikum imádságoskönyvet, amely Nürnbergben, 1501-ben, nyomda megnevezése nélkül, de jelen ismereteink szerint Balthasar Schleiffer nyomdájában jelent meg. Az itt ismertett hiányos, ugyancsak unikum példány ennek a könyvecskének bibliográfiailag ismeretlen első kiadása, amely – utalva az előző bekezdés b. pontjára – feltehetően ugyancsak Schleiffer nyomdájában látott napvilágot. A címlapon lévő, valószínűleg téves 16. századi bejegyzés kivételével minden arra utal, hogy még a 15. században jelent meg, így helye van a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* folyamatosan bővülő adatbázisában.

BORDA LAJOS

²⁸ Még arra is több példa van, (magam két ilyen példányt láttam több mint harminc év alatt) hogy a korábbi nyomtatási évet, egyes példányok esetében, fáradságos munkával, kézzel későbbire javították. Üzleti okok miatt is jelentettek meg könyveket kiadási év nélkül, mert így mindig, mint új nyomtatványt lehetett kínálni. Emellett nyilvánvalóan a dátum elmaradásának lehetett egyébként oka is, például világnézeti, hiszen minek a dátum, amikor az Isten úgyis tudja, mikor mi történt.

²⁹ Esetünkben például semmi sem utal arra, hogy a könyvecske harmadszor is megjelent. Ez is az elmondottakat támasztja alá.

³⁰ Olykor csak a címlapot szedték újra, de gyakran emellett még néhány levelet, ívet is. Arról kivétel nélkül minden esetben hallgatnak, hogy nem teljesen új, hanem címlapkiadásról van szó, ami érthető.

³¹ V. ECSEDY Judit: *Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek 1539–1800*. No 8. Bp. 1996. Borda Antikvárium.

Johannes Korzenski németújvári nyomdász ismeretlen nyomtatványa 1617-ből. Pótlás az RMNy-hez.* Ceglédi Szabó Pál (†1649) heidelbergi peregrinusaink egyik kiválósága,¹ pápai lelkész, majd dunántúli püspök volt.² Könyveinek nagy része az Esterházyak-könyvtárban maradt fenn,³ amelyek részben ma a kismartoni Schloß Bibliothékban, részben pedig a moszkvai Rudomino Idegennyelvű Könyvtárban találhatók.⁴ Néhány kötete hazai könyvtárakban is fellelhető, köztük az Országos Széchényi Könyvtárban is van hat. Ezek közül az egyik Guilielmus Whitaker *Opera Theologicája* (Aureliae Allobrogum, 1610),⁵ melyet 1612-ben vásárolt Marburgban („Pauli S. Ceglédini 1612, Marburgi Cattorum exeunte Mense IXbri”). A könyvet lapozgatva került elő egy egylevelű kisnyomtatvány, amely az eddigi egyetlen kézzelfogható bizonyítéka Johannes Korzenski németújvári nyomdászati tevékenységének.

A németújvári udvar a 16–17. században a legjelentősebb főúri udvarok, művelődési intézmények közé tartozott.⁶ Batthyány II. Ferenc (1573–1625) folytatta azt, amit apja, Boldizsár (1537–1590) elkezdett. Szoros kapcsolata volt a hazai és külföldi tudományos, kulturális és egyházi élet jeleivel, könyveket gyűjtött, iskolát és nyomdát működtetett. Batthyány 1615-ben megvette a bécsi Johann Fidler nyomdáját, többek között Kanizsai Pálfi János (1582–1641) pápai lelkész javaslatára,⁷ hiszen a nyugat-dunántúli reformátusoknak igen nagy szüksége volt már egy typográfiára.⁸ Nyomdászt egy ideig nem sikerült találni, s Pathai István prédikátor még 1617. január 4-én írt levelében is arra kéri Batthyány Ferencet, hogy „...hozasson egy Typographust, ki minden modon helére állatna, a hol nagyságodnak tetszik, vagy Vyvarat, vagy Rohontzon, az mi szerszám az satuhoz kiuántatik és az botwknek egybe valogatasához. Ne állyon vram heába vesteg...”⁹

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Köszönöm P. Vásárhelyi Judit és V. Ecsedy Judit segítségét.

¹ HELTAI János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. Bp. 1994. Balassi. /Humanizmus és reformáció 21./; HELTAI János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1980*. Bp. 1981. OSZK, 269.

² THURY Etele: *A Dunántúli Református Egyházkerület története*. Sajtó alá rend. KONCSOL László. Pozsony, 1998. Kalligram. /Csallóközi kiskönyvtár/ 335–346. – *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1526–1760*. Szerk.: KÖBLÖS József, KRÁNITZ Zsolt. Pápa. 2009. Pápai Református Gyűjtemények. /A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 10./ 357.

³ SZELESTEI NAGY László: *Ceglédi Szabó Pál dunántúli református püspök könyvtárának kötetei*. In: *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődéstörténethez*. Szerk.: BÁLINT István János. Bp. 1987. OSZK, 98–100.

⁴ ZVARA Edina: *Ceglédi Szabó Pál könyvei az Esterházy-gyűjteményben*. = MKsz 2011. (előkészületben)

⁵ Jelzete: 503.949.

⁶ Vö.: MONOK István: *A Batthyány család németújvári udvara és könyves műveltsége*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700*. Szerk.: MONOK István. Bp. 2005. OSZK, 87–104; Uő: *Die kulturvermittelnde Rolle des Batthyány-Hofes an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*. In: *Deutsche Sprache und Kultur, Literatur und Presse in Westungarn/Burgenland*. Hrsg. von Wynfrid KRIEGLEDER, Andrea SEIDLER. Bremen, 2004. Edition Lumière, 75–90.

⁷ V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában, 1473–1800*. Bp. 1999. Balassi, 105.

⁸ Batthyány II. Ferenchez írt levelek a nyomda ügyében: *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*. Sajtó alá rend. és a függelék összeáll.: HERNER János, MONOK István. Szeged, 1983. JATE Központi Könyvtár. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11./ 169. Nr. 265., 169–170. Nr. 266., 170–171. Nr. 267., 174–175. Nr. 271. (Továbbiakban: *Adattár 11.*)

⁹ Uo.: 180–181. Nr. 278.

Johannes Korzenki valószínűleg Batthyány Ferenc felesége, Lobkowitz Poppel Éva kapcsolatainak köszönhetően került Németújvárra, ahol rövid ideig dolgozott. A nyomda gondviselője Beythe Imre (†1624), Batthyány Ferenc udvari papja volt, aki elégedetlen volt a cseh nyomdász munkálataival.¹⁰ A németújvári prédikátor egy valószínűleg 1618-ban írt levelében azt írja urának, hogy „...a beteges könyw nyomtató az zekerekkel elment, es az ulta hozzánk meg nem iütt. Az nekünk való sem vólt, sem lehetet, amint az után ismérőitül meg érttettem. Eörizetben tartottam eddig az Typographiát, semmi fogiatkozása, ami it volt, mastis ninchen.”¹¹ Továbbá javasolja, hogy hívják meg Berhard Mátét, aki éppen akkor hagyta el a Nádasdy-család keresztúri nyomdáját. Ez a nyomdász „tudósb az másiknál es fogadgia, ha kedves lezen Nagyságodnál zolgálatia hog zép rendben es állapatban rendeli es hadgia az typusokat es az egez typographicum instrumentomot, kjs tiztittia az rosdából es porból”.¹²

A Beythe-családból talán Imre (†1624) a kevésbé ismert, ámbar nem kevésbé jelentős személy volt. Kőí Beythe István fia, András testvére.¹³ Wittenbergben tanult, majd hazatérve körmendi és németújvári prédikátor, esperes.¹⁴ Németújváron lelkészként apja, Körmenden esperesként pedig testvére utódja volt.¹⁵ Jól ismerte a Batthyány-család könyvtárát, hiszen többször is segítségére volt urának, Batthyány Ferencnek egy-egy könyv megszerzésében.¹⁶ Apjához és Szenci Molnár Alberthez hasonlóan ő is befolyásolta a németújvári udvar arculatát.¹⁷ Egykorú adat alapján feltételezhető, hogy Beythe Imre ösztönzésére Batthyány Ferenc kalendáriumokat nyomtattatott.¹⁸ Batthyány Ádám katolizálása után elzáratta a németújvári protestáns iskola könyveit a helyi ferences kolostor könyvtárába. Ide kerültek a lelkészek és az iskola könyvei, köztük a Beythe családnak is a legtöbb kötete.¹⁹ Halála után könyveiből felesége adott el néhány kötetet, valószínűleg

¹⁰ V. ECESEDY Judit: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei. XVII. század. I. Nyugat- és észak-magyarországi nyomdák.* Bp. 2010. Balassi, OSzK. /Hungaria Typographica II./ 56–57.

¹¹ *A körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei. I. 1527–1625. Iványi Béla anyaggyűjtése.* Előszó: MÁLYUSZ Elemér. Sajtó alá rend.: SZILASI László. Szeged, 1990. JATE. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 29/1./ 276. Nr. 308. (Továbbiakban: *Adattár 29/1.*)

¹² Uo. – Beythe Imre ezen levelében még azt is kéri urától, hogy adjon ki egy kalendáriumot, amely egyrészt jól hírnévvel szolgálna a nyomdának, másrészt pedig „halhatatlan nevet talál véle Nagyságod”.

¹³ FABÓ András: *Beythe István életrajza.* Pest, 1866.

¹⁴ *A Dunántúli Református Egyházkerület..., i. m.* (2. jegyzet) 352.

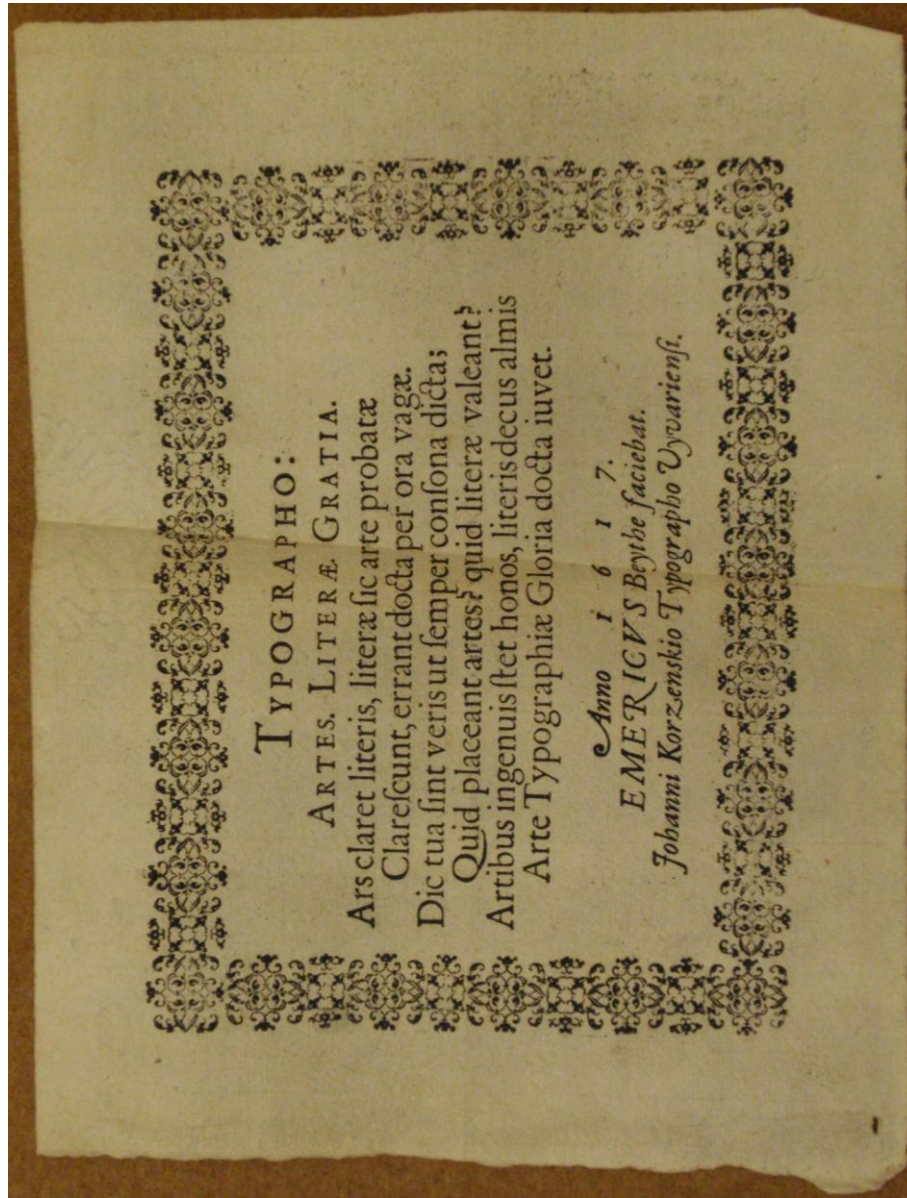
¹⁵ THURY: *A Dunántúli Református Egyházkerület..., i. m.* (2. jegyzet) 122–123, 169, 200, 265, 278.

¹⁶ KOLTAI András: *Batthyány Ádám és könyvtára.* Bp. 2002. OSzK. /A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai IV./ 86–87.; *Adattár 11., i. m.* (8. jegyzet) 185. Nr. 287.; *Adattár 29/1., i. m.* (11. jegyzet) 296. Nr. 329.; 233. Nr. 261.

¹⁷ KOLTAI: *Batthyány Ádám ..., i. m.* (16. jegyzet) 146.

¹⁸ V. ECESEDY Judit: *Egy dunántúli református nyomda sorsa.* In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve.* Bp. 1979. 303–352. – <Kalendárium és prognosztikon az 1620. esztendőre. Németújvár, Bernard Máté, 1619. 8°> RMNy 1196

¹⁹ MONOK István: *Nyugat-magyarországi olvasmányok a XVI–XVII. században.* = Muratáj 2002. 58–59. – MONOK, István–ÖTVÖS, Péter–ZVARA, Edina: *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek.* Red.: István MONOK. Eisenstadt, 2004. /Burgenländische Forschungen. Sonderband XXVI. – Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert. Band II./ 51, 60, 72, 86, 130. – KOLTAI: *Batthyány Ádám ..., i. m.* (16. jegyzet) 94.; Könyveire lásd még: TABERNIGG, Theodor OFM: *Standort Katalog der Bibliothek in Güssing.* Güssing, 1972. Manuskript; ZVARA Edina: *Ismert könyvgyűjtők tulajdonosi bejegyzései az Esterházy-könyvtárban.* = MKsz 2011. 1. sz. 51–55.

Johannes Korzenski nyomtatványa: Németijvár, 11617. (OSzK S1143 C)

pénztelensége miatt.²⁰ (Szűkös anyagi helyzetükre maga Beythe Imre is sokat panaszkodott leveleiben Batthyány Ferencnek.)²¹

Johann Korzenskinek eddig két nyomtatványáról tudunk, ma már mindkettő elveszett. Az egyik Martin Möller műve, amelyet Beythe Imre fordított le magyar nyelvre: *Az Vr Christusnak szentséges vachorááról való praedicatio...* (Németújvár, 1617).²² Valószínűleg szintén ő volt a nyomdásza Pathai István ágendájának, a *Helvétiai religiónak* (Németújvár, 1617).²³ A harmadik, most előkerült nyomtatvány az egyetlen olyan munka, amelyből jelenleg példány is ismert. Technikai kiállítása igényes: a nyomdász – az üdvözlővers címzettje – az új németújvári nyomda kétféle nagyobb fokozatú betűtípusával készítette, és széles, nyomdai cifrákból összeállított kerettel díszítette.

Johannes Korzinski harmadik, eddig ismeretlen latin nyelvű üdvözlő versének RMNy-száma és címléírása a következő:

S1143 C

BEYTHE Imre: Typographo. Artes, literae, gratia. Ars claret literis, literae sic arte probatae // Claescent, errant docta per ora, vagae. // Dic tua sint veris ut semper consona dicta; // Quid placeant artes? quid literae valeant? // Artibus ingenuis stet honos, literis decus almis // Arte Typographiae Gloria docta iuvet. // Anno 1617. // EMERICVS Beythe faciebat. // Johanni Korzenskio Typographo Vyvariensi.

(Ujvarini 1617, Korzenski)

[]¹ = [1] fol. -- 4° haránt

A szöveg magyar nyelvű fordítása:²⁴

A nyomdásznak. Művészet, betűk, dicsőség. A művészet a betűk segítségével válik érthetővé, s így a betűket a művészete alapján ítélik meg. Az irodalom elhíresedik, körbe-körbejár a tudós ajkakon.

Úgy beszélj, hogy szavaid mindig egybehangzóak legyenek az igazsággal! Miért arat tetszést a művészet? Mire valók a betűk?

Legyen dicsőség az őszinte művészetnek, tisztelet a tápláló betűknek, a nyomtatás művészetének örvendezzen a tudós dicsőség!

Az 1617. esztendőben Beythe Imre készítette Johannes Korzenski németújvári nyomdásznak.

Az újonnan előkerült kisnyomtatványnak egy másik művelődéstörténeti hozadéka is van. Mint fentebb már említettük, ez a mű Ceglédi Szabó Pál egy kötetéből került elő. Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy nem véletlenül. Ceglédi Szabónak négy olyan könyve ismert, amely korábban a Beythe család valamely tagjára (István, András, Imre) volt.²⁵ A könyvekhez részben úgy jutott, hogy a Beythe-hagyatékból vásárolt: „Emptus a Relicto D. Emerici Bejthe pro fl. 3. Iterum Pauli Cegledini ab Anno

²⁰ KOLTAI András: *Beke Zsigmond deák élete és műveltsége*. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp. 2005. Balassi, 537.

²¹ *Adattár 29/1., i. m.* (11. jegyzet), pl.: 232. Nr. 260., 233. Nr. 261., 274. Nr. 305., 279. Nr. 312., 282. Nr. 313.

²² RMNy S1143B – BORSÁ Gedeon: *Pótlások és igazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” első két kötetéhez*. VI. = MKsz 1987. 59–60.; SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: *Pótlás az RMNy-hez*. = MKsz 1993. 433.

²³ RMNy 1143A; V. ECSEDY: *A régi magyarországi ...*, i. m. (10. jegyzet) 56.

²⁴ Nagyillés János és P. Vásárhelyi Judit fordítása, köszönet Nekik.

²⁵ ZVARA: *Ismert könyvgyűjtők ...*, i. h. (19. jegyzet) 51–55.

1633. 15. Martij”²⁶ (Arra még nem sikerült adatot találni, hogy személyesen ismerte volna Ceglédi Szabó Pál Beythe Imrét, de életkorukat figyelembe véve egyáltalán nem kizárt, másrészt pedig egy egyházkerületben szolgáltak.) Néhány kötethez pedig úgy juthatott, hogy pápai lelkészként elődje, Kanizsai Pálfi János²⁷ ajándékozta neki, vagy a hagyatékából kap(hat)ta meg. Pálfi egyébként Beythe István és Beythe Imre utóda volt a németújvári lelkészségben, s ő a Beythéktől megörökölt néhány kötetet (két ilyen kötetről biztosan tudunk²⁸), amelyek később Ceglédi Szabó Pál tulajdonába kerültek. A Guilielmus Whitaker-kötet biztosan nem volt egyik Beythe tulajdonában sem, hiszen Ceglédi Szabó possessorbejegyzéséből kiderül, hogy azt külföldi peregrinálása idején vásárolta meg. Az abból előkerült Korzenski-nyomtatvány viszont vagy valamelyik Beythe-kötetben lehetett, vagy a Beythe-könyvek vásárlásakor ezt a kisnyomtatványt is megvette a családhoz való (könyves) kötődése és a mű igen szép tartalma miatt. Így kerülhetett át a Whitaker-kötetbe, ahol mintegy négyszáz évig megőrződött. Bárhogyan is jutott hozzá, kötetében fennmaradt ez a ma unikumnak számító munka.

ZVARA EDINA

Officium Rákóczianum – Pótlások. Tíz éve jelent meg *Officium Rákóczianum: Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai* címmel az első és mindez ideig társ nélküli magyarországi imádságoskönyv-monográfia.¹ A kötet bemutatója 2000. november 15-én volt a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének 18. századi Osztálya szervezésében. A kiadványt könyvvészeti szempontból Pavercsik Ilona mutatta be.² Irodalomtörténeti vonatkozásait, a több tekintetben populáris szöveganyag érintkezési pontjait az úgynevezett „magas” irodalommal Lukácsy Sándor foglalta össze, s a kiadások sorát díszítő metszetsorozatok művészettörténeti jelentőségéről Szilágyi András beszélt. Szilágyi rámutatott a címlapelőzések egy részén olvasható „Pietas ad omnia utilis” (a kegyesség mindenre hasznos) jelmondat (mottó)

²⁶ *Eusebii Pamphili Caesariae Palaestinae episcopi historiae ecclesiasticae. lib. X. ... Ruffini presbyteri Aquileiensis historiae ecclesiasticae. lib. II. Eusebii Pamphili De vita Constantini ... lib. V. Socratis Scholastici Constantinopolitani, eodem interprete, lib. VII. Theodoriti episcopi Cyri ... lib. V. Hermii Sozomeni Salaminii ... lib. IX. Theodori Lectoris collectaneorum ex historiae ecclesiastica ... Euagrii Scholastici, eodem interprete, lib. VI. Index memorabilium rerum sub finem additus est copiosissimus.* Basileae, Frobenius, 1554. [8], 806, [68] l. 2° – VD16 E-4279 – Mai lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. mittlere, Kasten 4. Regal 6. Pecset: Bibliotheca C. P. Esterházy No. Inv. 15,738 L/7.

²⁷ SZELESTEI NAGY László: *Kanizsai Pálfi János dunántúli püspök könyvei.* In: *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődéstörténehez* Szerk.: BÁLINT István János. Bp. 1987. OSzK, 125–126.; ZVARA Edina: *Kanizsai Pálfi János (1582–1641) könyvei Esterházy Pál gyűjteményében.* = MKsz 2010. 386–398.

²⁸ ZVARA: *Kanizsai Pálfi János ...*, i. h. (27. jegyzet)

¹ KNAPP Éva: *Officium Rákóczianum. Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai.* Bp. 2000. Borda Antikvárium, 200 l.

² PAVERCSEK Ilona: *Knapp Éva: Officium Rákóczianum. Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai.* Bp. 2000. Borda Antikvárium, 200 l. = MKsz 2001. 510–512.

közkedveltségére.³ Pavercsik nem tekintette lezártnak a könyvészeti kutatást, s éppúgy, mint a könyv írója, számított újabb kiadások felbukkanására.

Ismeretes, hogy a kötet bibliográfiai részében számba vett példányok jelzésekor a szerző nem törekedett teljességre – még a közgyűjteményekben található példányokat illetően sem. Így – többek között – egyetlen esetben sincs utalás a szerző által már a kötet készítésekor ismert, az Iparművészeti Múzeumban őrzött kilenc példányra, melyek hat, a kötetben kivétel nélkül megtalálható kiadást reprezentálnak.⁴ A számbavétel nem terjedt ki a hasonló tartalmú, de magát címében és keretszövegeiben az *Officium Rákócianum* című összeállítással nem azonosító kiadványokra sem.⁵

A kötet megjelenése óta eltelt egy évtizedben részben a kötetet kiadó Borda Lajos, részben a szerző folyamatosan figyelte és gyűjtötte az új, eddig még nem regisztrált kiadásokra vonatkozó adatokat. Az adatgyűjtés eredményeként sikerült autopszia alapján összegezni öt, eddig ismeretlen kiadást az 1736–1855 közötti évekből, továbbá számba venni egy már regisztrált, de hiányos kiadás teljesebb példányát.

Továbbiakban a megjelent bibliográfia számozására utalva, az ott megjelent leírásokkal egyező módon először közlöm az újabb kiadások könyvészeti leírását, majd bemutatom az 59. szám alatt ismertett kiadás fellelt teljesebb példányát.

I. Újabb kiadások

12/a

Officium Rakocianum, sive varia pietatis exercitia cultui Divino, magnae matris Mariae, Sanctorumque patronorum honori debita.

Editio novissima, Omnibus prioribus auctior, et locupletior.

Tyrnaviae M. DCC. XXXVI. Typis, et Sumptibus Academiae Societatis JESU Typographiae.

⁽¹⁰⁾, [1]¹, A¹² – V¹² X⁸, [1]¹ = [22] 492 [6] lap, [X₇ számozatlan!], 10 rézm. t. – 12° Piros-fekete nyomású címlap.

A rézmetszetek a címlével és az 1., 75., 93., 159., 201., 209., 215., 239., 397. lap elé kötve található.

Bibliográfiailag ismeretlen kiadás.

A rézmetszetű címlapelőzők és a 93., 209., 239. lap elé kötött rézmetszetek szignálása b. I. F. S. Sc. Vien., az 1., 75. lap elé kötött rézmetszetek szignálása j. l., illetve b. I. F. Schmitner sc. Vien., a további rézmetszetek szignálatlanok.

Zebevény Borda Antikvárium

³ Szilágyi András Tisza Pál jelmondatában – „Az istenfélő élet mindenre jó” – fedezte fel a mottó értelmezési lehetőségét. Megjegyzem, az imádságoskönyv mottója a 17. században közismert és kedvelt volt az emblemikus ábrázolásokon is. Így például olvasható azon az 1695-ben Anton Schoonjans után az idősebb Georg Andreas Wolfgang által I. Lipót császárt törökverőként bemutató nyolc lapos rézmetszetsorozat áldozati oltárt bemutató lapján az „Ad omnia utilis Pietas” variációjában. A rézmetszet ismeretét Tüskés Gábornak köszönöm.

⁴ E példányokra Horváth Hilda hívta fel a monográfiát kiadó Borda Lajos figyelmét. Ezek a monográfia bibliográfiai részének tételszámaival a következők: Nr. 31, 72, 80, 85 (2 példányban), 87 (2 példányban), 94 (2 példányban).

⁵ KNAPP: *i. m.* (1. jegyzet) 119. Vö. például, SOMMERVOGEL, Carlos–DE BACKER, Augustin et Aloys: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Première partie: Bibliographie. I–XII.* Bruxelles–Paris–Toulouse, 1890–1914. VII, 1791–1793. Köszönöm Borsa Gedeonnak a hasonló tartalmú kiadványokra vonatkozó nemzetközi adatgyűjtését, mely nem része az *Officium Rákócianum* kiadás-sorozatának. – Itt jegyzem meg, hogy a pótlások nem tartalmazzák azokat a tévesnek bizonyult könyvészeti leírásokat, melyek elérhetők például a Virtueller Katalog Karlsruhe révén.

43/a

Officium Rákócziánium, Avagy Külömb-féle Áítatosságok, Az Istennek imadására, Nagy Aszszonyunknak Marianak és minden szenteknek tiszteletére.

Melly ez előtt Kassán, most pedig újonnan ki-nyomtatott.

Kolosváratt 1762 Az Akademiai Betűkkel.

§¹⁻⁸, A⁸ – Z⁸, Aa⁸–Hh⁸ = 8 levél, 1–480 lap, 2 levél [Hh_{7r-v} üres!], 10 rézm. t. – 8°

Piros-fekete nyomású címlap.

A rézmetszetek a címlével és a 93., 175., 213., 227., 255., 271., 285., 301., 479. lap elé kötve találhatók.

Bibliográfiailag ismeretlen kiadás.

A rézmetszetű címlapelőzők szignálása j. l. Thomas Bohacz sculp. Viennae, a 93. lap elé kötött rézmetszet szignálása j. l. X: Winkler, Sc. Vien., a 227. lap elé kötött rézmetszet szignálása j. l. Spillmann f., a 301. lap elé kötött rézmetszet szignálása j. l. Schmitner sc: Viennae, a további rézmetszetek szignálatlanok.

Kolozsvár (Cluj–Napoca, Romania) Röser Ferenc Gyűjteménye

59/a

Officium Rakocianum, sive varia pietatis exercitia cultui Divino, magnae matris Mariae, Sanctorumque patronorum honori debita.

Editio novissima, omnibus prioribus auctior, et locupletior.

Cassoviae M. DCC. LXX. Typis Collegii Academici Soc. Jesu.

)(⁸, A⁸ – Z⁸, Aa⁸ – Ll⁸ = [20] 534 [helyesen 536] [4] lap, 7 rézm. t. – 8° Piros-fekete nyomású címlap.

A rézmetszeteket az 1., 85., 105., 165., 223., 231., 237. lap elé kötötték; a rézmetszetekre metszett szám nem azonos elhelyezésükkel.

Bibliográfiailag ismeretlen kiadás.

A 105. lap elé kötött rézmetszet szignálása j. l. Seb. Zeller sc. Posonii, a további rézmetszetek szignálatlanok. Későbbi kiadása lehet a 84. szám alatt leírt kiadás.

Zebegény Borda Antikvárium

66/a

Officium Rakocianum, sive varia pietatis exercitia cultui Divino, magnae matris Mariae, Sanctorumque patronorum, honori debita.

Editio novissima, omnibus prioribus auctior, et locupletior.

Viennae 1774 Typis Joan. Thom. Nob. de Trattnern Sac. Caes. Reg. Maj. Aulae Typogr. et Bibl.

[]¹,)(¹¹, A¹² – T¹² U⁶ = [24] 462 [6] lap, 7 rézm. f., 1 rézm. t. – 12°

A rézmetszetek a címlével elé kötve, illetve az)(^{11b}, 66., 84., 139., 180., 189., 216. lapon találhatók.

Bibliográfiailag ismeretlen kiadás.

A Tabula Temporaria Festorum Mobilium kezdőéve 1763. A megjelenési év utolsó számjegyét tintával – ismeretlen okból – '1'-re módosították. A rézmetszetű címlapelőzők szignálása j. l. Io: Christ: Winkler sc., a további rézmetszetek szignálatlanok. A leírt példány 378. lapja üres, ezen más példányokban a tisztítóúzben szenvedő lelkeket ábrázoló rézmetszet lehetett. A 44. szám alatt leírt kiadás címlapkiadása.

Zebegény Borda Antikvárium – Wissenschaftliche Bibliothek der Stadt Krems

99/a

Officium Rakocianum sive selecta pietatis exercitia cultui divino beatissimae virginis et matris divinae Mariae sanctorumque honori debita. Jussu et impensis excellentissimi Domini Domini Emerici Palugyay de eadem et in Bodafalva Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopi Nitriensis, ins. Ordinum coronae ferreae primae classis ac Leopoldi magnae crucis equitis, item S. Stephani R. A. commendatoris. S. C. et R. A. Majestatis actualis intimi consiliarii.

Editio aucta et emendata.

Viennae in Austria MDCCCLV. Sumptibus Mayerianis et Socii. (Typis Antonii Schweiger).

[]², 1 – 31⁸ és 4 váltakozva = [4] 372 [4] lap, 1 rézm. t. – 8°

A rézmetszetes táblát a címlap elé kötötték.

Bibliográfiailag ismeretlen kiadás.

A rézmetszetű címlapelőzék szignálása j. l. Jos. Kovatsch sc. Viennae. A 44. szám alatt leírt kiadás címlapkiadása.

Zebegény Borda Antikvárium – Nyitra (Neutra, Slovakia) Stecker Emil Gyűjteménye

II. *Teljesebb példány*

44

Az eddig ismert két csonka példányhoz képest a teljes példányban további két rézmetszet található a 139. és a 378. lapon.

Zebegény Borda Antikvárium

59

Az eddig ismert két példányból hiányzó rézmetszetes táblák száma kilenc. A rézmetszetek a címlappal és a 30, 105, 223, 233, 243, 264, 325, 471. lap elé kötve találhatók.

Pannonhalma Dr. Sólomos L. Szilveszter hagyatéki gyűjteménye

Az újonnan leírt, bibliográfiailag ismeretlen kiadásokkal az *Officium Rákócianum* kiadássorozata százöttre emelkedett.⁶ Közülük egyet (59/a) a 20. század első felében éppúgy felhasználták családi események (születés – halál) feljegyzésére, mint azt több mint száz évvel korábban tette Vörösmarty Mihály édesapja fiai, Mihály és János születésének és keresztelésének megörökítésére.⁷

KNAPP ÉVA

Egy alkalmi lap: *A Kis Hét* (1894, 1899). A költő és szerkesztő Kiss József (1843–1921) emlékére rendezett kiállítás (1943/44) óta tudható, hogy létezett valamilyen „Kis Hét” című alkalmi kiadvány, amelyet 1894-ben és 1899-ben József napra adtak ki. A kiállítás katalógusában a 343. tétel ez: „A »Kis Hét« két József-napi száma. – Budapest 1894 és 1899 márc. 19. 4 lev., 8r. A Kiss család tulajdona.”¹ Ám azt, hogy mi is tulajdonképpen ez a „Kis Hét”, nem lehetett tudni; a sajtótörténeti kutatás nem emlegette, példány pedig nem volt belőle ismeretes. Csak sejteni lehetett, hogy ez a két alkalmi kiadvány valamiképpen a „nagy” *A Héthez* tartozik, annak valamilyen leágazása.

⁶ Az újonnan regisztrált öt kiadást 2001–2004 között vettem számba.

⁷ A példány kötéstábláját és a kötéstábla belsején olvasható bejegyzést l. *Vörösmarty Emlékkönyve. A költő születésének százados évfordulójára rendezett országos ünnep alkalmából kiadta a székesfejérvári Vörösmarty-Kör.* Szerk. CZAPÁRY László. Székesfejérvárott, 1900. 45–46.

¹ *A Kiss József emlékkiállítás katalógusa.* Országos Magyar Zsidó Múzeum. Bp. 1943. december–1944. január, 44.

Most ez a probléma megoldható. A költő-szerkesztő dédunokája, a Venezuelában élő Judit Gerendas Kiss (aki maga is író), rendelkezésemre bocsátotta a két, valószínűleg csupán egyetlen példányban fennmaradt alkalmi lapot.

A két szám alapján a következő leírás adható erről az alkalmi lapról. A címe: *A Kis Hét* (tehát – ahogy a „nagy” *A Hét* esetében is – névelő is tartozik hozzá), alcíme: *Politikai és irodalmi közlöny*. Az 1894-es szám az „I. évfolyam”, az 1899-es a „II. évfolyam”, de mindkettő – azonos módon – „József napi szám”-ként nevezi meg magát. A megjelenés helye és időpontja mindkét esetben: „Budapest, Március hó 19.”, de a cím fölötti évszám természetesen különböző: 1894, ill. 1899. A két szám azonos méretű; ahogy a katalógus is jelezte, mindkettő nyolcadrét formátumú: 15,7×22,6 cm. Terjedelme számonként egy levél, azaz négy oldal. A cím, mindkét esetben, pirossal van nyomva, a szöveg pedig kékkel. „Nyomatott az Athenaeum irodalmi és nyomdai r. társulat betűivel.” A lapfej elhelyezése is *A Hét* utánzata, adatai valójában csak azok játékos-ironikus variánsai. A megjelenési gyakoriság az 1894-es példányon ez: „Megjelen egyetlen vasárnap”, az 1899-esen pedig ez: „Megjelen az egész évfolyam egyszerre”. Az „Előfizetési feltételek” ezek: „Egész évre 10 kr. / Félévre 50 kr. / Negyedévre 1 frt.” Ez a második számban kiegészül azzal, hogy „Egyes szám nem kapható”. A lapfej jobboldalán két fontos információ szerepel. Az egyik: „Szerkesztőség és / kiadóhiv. Budapest, Centrál kávéház”. Ez a második számba módosul: „Szerkesztőség és kiadóhiv. / Budapest, / Alsó-Erdősor 3.” A másik információ ez (eltérő sortagolásban): „Hirdetések nem kellenek. Kéziratok sem.” A lapfejnek ezek az adatai már nyilvánvalóvá teszik azt, ami amúgy is sejthető volt: ez *A Kis Hét* az *A Hét* játékos-ironikus alkalmi imitációja, *A Hét* szerkesztőjének névnapjára. A köszöntés egyik, a közös munkát imitáló formája.

E komolytalankodó, játékos tónus jele az is, hogy a névleges szerkesztő ezúttal nem Kiss József volt, nem is *A Hét* szerkesztőségének valamelyik neves tagja, hanem a költő fia, Kiss Sándor, aki később, már íróként, a Kiss Jenő Sándor² nevet használta. Kiss Sándor 1885-ben született, a költő ötödik gyermekeként, 1894-ben tehát mindössze kilencéves volt, s még 1899-ben is csupán 14 éves, azaz gyerek. Valószínű tehát, hogy szerepeltetése a szerkesztőség tagjainak ötlete volt, s – legalábbis az első szám esetében – az anyag összerakása és elrendezése is a szerkesztőségi „kemény mag”-hoz kötődik. A fiú nevének szerkesztőként való föltüntetése maga is a játék része volt, az alkalom „fényének emelése”. (A második szám, persze, már némileg más képet mutat. A siker ízére rákapott kamasz fiú itt már valószínűleg önállóbban lépett föl, sőt ő kezdeményezhette a jól sikerült akció megismétlését is.) Azaz: *A Kis Héttel* egyszerre lehetett köszönteni a főszerkesztő-laptulajdonos ünnepeltet, Kiss Józsefet, s szerephez juttatni az ünnepelt fiát, az apa nyomdokaiba lépni szándékozó kisfiút.

Maga a gesztus, Kiss József névnapjának ilyen módon való megünneplése önmagában nem lenne különösebben érdekes: mindez a familiáris események sorába tartozna. Az ünneplés e formája azáltal válik irodalom- és sajtótörténeti érdekességüvé, hogy *A Kis Hét* két számát *A Hét* legbelsőbb köréhez tartozó szerzők (Kóbor Tamás, Ignótus, Heltai Jenő, Kozma Andor, Makai Emil, Lovik Károly) írták, s komolykodó, de nyilvánvalóan játékos formában szerkesztőjükre és *A Hét* belső életére vonatkozóan is sok mindent elmondtak. *A Kis Hét* voltaképpen *A Hét* történetének egyik sajátos, áttételes dokumentuma, forrása.

Érdekes, hogy a lap beosztása, az anyag elrendezése is *A Hét* gyakorlatát imitálja. Az 1894-es szám a Krónika rovattal indít, amelyben Semper, azaz Kóbor Tamás „A mi lapunk” címmel cikkeznek (a szöveg közé kép van betördelve, Kiss József portréja), utána programvers következik Ignótus tollából („Programmunk”), a lap alján két aforizma, ezek föltüntetett szerzője Kiss Sándor. A 3. oldalon Incubus, azaz Heltai Jenő „A jubiláló újság” című verses beszámolója (A jövő szá-

² Így írt róla a *Nyugat* is: HAVAS Gyula: *Kiss Jenő Sándor: A gép.* = *Nyugat* 1918. ápr. 16. 703–704.

zad legendái című sorozat IV. darabjaként), valamint egy rövid, „Kiss József” című írás, amely legalább annyira a fiúról szól, mint az apáról. A 4. oldalon, Forgó bácsi aláírással egy „K. J. neve napjára” című vers olvasható, alatta pedig az Innen-onnan rovat két, hatágú csillaggal jelölt, Kozma Andortól származó glosszája: „József napja, Czáfolat”. Ugyancsak a negyedik oldalon olvasható az Irodalom rovat, amelynek cikke ezúttal a „Húsvéti könyvpiacz”-ról szól, névtelenül, alatta a Színház rovat „Nemzeti színház” című rövid anyaga, az alatt pedig a Heti posta, a szerkesztői üzenet: ezúttal „Mindenkinek” üzenve. Sőt az impresszum is *A Hét* gyakorlatát másolja: „Felelős szerkesztő és kiadótulajdonos: Kiss Sándor!” Lényegében ugyanez a lapbeosztás érhető tetten a második számban is. Itt a Krónika rovat vezető cikkét „Magamról” címmel ezúttal Kiss Sándor írta, a lapalji aforizmat Szabó Endre, az önreflexív verset („Sándorka szerkeszt” címmel) Makai Emil, a regényfolytatást (amely az előző számhoz képest újdonság) „A boszú” [!] címmel Lovik Károly, a verses levelet Heltai Jenő, a „Saison” cikket Emmácska, azaz Ignó, az Innen-onnan rovat glosszáját a háromszög jelű Kóbor Tamás, stb. S itt is van Színház, Irodalom, sőt – ezúttal, Heti Posta helyett – Nyílttér-közlemény.

Maguk a szövegek, amelyeknek egy-egy utalása sokféle összefüggésben fölhasználható lesz *A Hét* történetének vizsgálatakor, változó módon, az alkalom, a műfaj és a szerzői észjárás sajátosságai szerint utalnak *A Hét* szerkesztőségében szokásos munkára. Kozma Andor „József napja” című glosszája, amely egyébként formailag is *A Hét* Innen-onnan rovatának gyakorlatához igazodik, *A Kis Hét* műhelytitkaiba épp úgy belevilágít, mint *A Hét* szerkesztőségi viszonyaiba. Érdeemes idéznünk:

„Nehéz a becsületes embernek. Szerkesztőnk [ti. Kiss Sándor] már három hónapja, hogy iparkodik becsületes lenni. Végre sikerült neki. Éjjel-nappal törte a gond: vajon a nagy napon nem fogják-e cserbe hagyni a munkatársai? Tudja kedves apjától [ti. Kiss Józseftől], hogy a munkatársak mind gazemberek. Ígérek mindent, s nem csinálnak semmit. Ignóshoz tíz stafétát kellett küldenie, Kóbor Tamást személyesen fenyegette meg, Heltait Gézával [ti. Kiss Gézával, Kiss József másik fiával] egyesülve az ágyból rángatta ki, adott neki témát, küldte a Centrál kávéházba. Verekedett Csatóval [A Hetet előállító Athenaeum nyomda szedőjével], aki nem akart szedetni (Igen ám, mert az utolsó percben kaptam a kéziratokat! Csató) és a gépmesterrel, mert spórolt a festékkel. Végre megvolt minden. De aztán halálosan aggódott, vajon a kalendáriuma nem hazudott-e s csakugyan felvirrad-e az a vasárnap, mely egyszersmind József-napja? Végre arról is megnyugodott. S most már büszkén viseli piros fezét és szerényen hencog a lapjával. Nagy szerényen kezébe nyomja kedves papájának s ravaszul pislog feléje, mintha azt akarná mondani: »Isten éltesen kedves papa, jó sokáig, de lapot csinálni tanulj meg tőlem!«” (1894:4.)

Ugyancsak érdekes kép rajzolódik ki Incubus, azaz Heltai Jenő „A jubiláló újság” című verséből is. Ez egyszerre önkritika, önreklám és közvetett önjellemzés. A vers arra a fikcióra épül, hogy a „jövő század”-ból, *A Hét* százéves jubileumakor (azaz 1990-ből!) tekint vissza a lapra, s onnan, ebből a konstruált, fiktív nézőpontból rajzolja ki *A Hét* portréját:

Száz év előtt egy képes újság Megalapították. A szerkesztője Kiss József volt, A neve volt A HÉT.	Volt benne próza, vers, makáma. S egyéb sok zagyalék, De szép papíron jelent meg S ezért tetszett A HÉT.
A kárpátoktól Adriáig Olvasták szanaszét, Mert bár unalmas volt gyakorta, De nívón állt A HÉT.	Mindenkit agyba-főbe cáfolt, Ki akkortáiban élt, Legjobban azt, kinek a képét Kiadta épp’ A HÉT.

Ma is megvan még az az újság, Nettó száz évet ért És annyi hosszú évek múlva Ma jubilál A HÉT.	Jó bokszoló volt s üzte buzgón A sport minden nemét, Az „Athletic-Club” elnöke volt Szerkesztőd, óh A HÉT.
A hivatott legenda-író, Azon töri fejét, Milyen volt, aki alapított, Tégedet, óh A HÉT.	A munkatársait pofozta S a legszebb cikkekért Nem fizetett egy vak garast sem Szerkesztőd, óh A HÉT.
Azt mondja egy legenda róla, Hogy Kiss József nevét, Éppenséggel nem viselte méltán Szerkesztőd, óh A HÉT.	S azok remegve liferáltak Prózát meg versikét, Mert jól tudott nagyon pofozni, Szerkesztőd, óh A HÉT.
Mert nemzedékek megcsodálták Óriás termetét, Herakles II. volt az első Szerkesztőd, óh A HÉT.	Az óriások hajh kivesztek Silány egy nemzedék Emlékszik rád kegyelettel Kiss József, mint A HÉT

Szerkesztőjére...

Ebben a verszetben természetesen nem az az igazán érdekes, hogy Heltai az aprótermetű Kiss Józsefet „óriásként” mutatja be, azaz kifigurázza kevésbé sportos alkatát. Érdekesebb, hogy – miközben látszólag leszólja a lapot – százéves jövőt jósol neki. S még érdekesebb, hogy az írónia keretein belül rámutat Kiss József erős szerkesztői egyéniségére, hogy ne mondjuk: erőszakos irányítói stílusára. Ez, nem kétséges, a munkatárs személyes „bosszúja”, elégtétel-vétele.

Ignotus verse, a „Programmunk” más szempontból érdekes. Nemcsak azt mutatja meg, hogy Ignotus, akit Babits költőként becsült leginkább, még ebben az erősen alkalmi megszólalási formában is nívósat produkált, s így új oldaláról mutatkozik meg. De, miközben megmarad az alkalom kínálta keretek közt, három nagyon lényeges dolgot is kimond. Az egyik a Kiss Józsefhez való viszony:

Szép a program is, amit
Ad a Sándor lapja:
Éljen a mi zsarnokunk,
Míndannyiunk apja!

Ez a Kiss József-kép mélyen árulkodó: zsarnok és apa, egy személyben. Ebben benne van az együttműködés megerősítése és jelentőségének elismerése, de benne van, egyelőre persze csupán látens elemként, a majdani szakítás előlegezése is. (S érdekes, hogy ő is, ahogy Heltai is, szóvá teszi *A Hét* szerkesztőjének erőszakos irányítási stílusát.)

A másik mozzanat: Ignotus Kiss József szerepét valami ellenzéki szerepkörben véli megtalálni, vagy legalább ilyen felé irányítja. Ennek az irányultságnak szinte emblemikus összegzése a vers zárzata: „S végezetre, hogy nem írt / S élt legyen hiába: / Soha be ne válasszák az / Akadémiába!” – tudniillik Kiss Józsefet. Itt már a majdani *Nyugat* irodalompolitikájának hangadója szólal meg: az, aki az „igazi” irodalmat és kultúrát már egyféle ellenkultúra keretei közt tudja csak elképzelni. Ami akadémikus, az már e körbe nem tartozhat.

A harmadik megemlítendő mozzanat pedig az a seregszemle, amelyet Ignotus az ifjú szerkesztő, Kiss Sándor mellé föl sorakozókról ad:

Hüledezz ó jövevény, Essél hanyat vándor: Apja ellen fia lázad, József ellen Sándor.	Zöld nadrágját csak neki Szövi Ambrus Zoltán, Kozma, Tóth és Deutsch F. Károly Csak öneki szolgál.
Alighogy a kürtbe fűtt S zászlaját kítárta, Ő köréje csoportosul A titáni gárda.	Neki sír Ignotus is, Neki szed Csató is, A KIS HÉT-nek hűtlenkedik Incubus-Kató is.
Napot-éjjet Sándor úr Csak öneki szentel, Néki írja krónikáit A bús Tom O' Shanter.	Ez a lap lesz csak nívós, Ez az aktuális, Leszállítva győz az elő- Fizetési ár is!

A kis szerkesztő-palánta szerepe persze itt, a mese szabályai szerint, erősen el van túlozva, a felnőtt író gesztusa ez szerkesztője fia iránt. De a „titáni gárda” számbavétele, ha nem is mint *A Kis Hét* gárdája, hanem mint *A Hét* legszűkebb körének szemléje sajtótörténetileg is becses adalék. Sándor úr = Hajdú Sándor, *A Hét* kiadóhivatalának vezetője, a lap mindenese; Tom O' Shanter = Kóbor Tamás; Ambrus Zoltán (e nevet nem kell külön magyarázni); Kozma = Kozma Andor; Tóth = Tóth Béla; Deutsch F. Károly (az ő kilétét és szerepét még tisztázni kell, alighanem a lap előállítása terén lehetett funkciója); Ignotus (ezt a nevet sem kell magyaráznunk); Csató = *A Hét* állandó szedője; Incubus-Kató = Heltai Jenő, akinek, ismeretes, a „kis Kató”-ról írt verse a maga idejében széles körben ismert volt; – s íme itt van *A Hét* legszűkebb köre.

A második, öt évvel későbbi számból sajtótörténeti szempontból két írás emelkedik ki. Az egyik megint Ignotus írása, az Emmácska aláírású Saison-cikk, amely voltaképpen az ifjú szerkesztőhöz, Kiss Sándorhoz írott fiktív levél. Fiktív, mert két szempontból is imitáció. A szerző megint Emma asszony³ szerepébe belehelyezkedve, mint nő szólal meg, méghozzá olyan nő, aki ír ugyan olykor, de nem író, hanem háziasszony. S fiktív, mert ez is komolyan veszi a szituációt, s teljesen úgy ír, mintha csakugyan egy igazi szerkesztőhöz írna levelet. Az irodalompolitikai csatározások hőseként számon tartott Ignotusnak ez az írás egy másik, egy szerepjátszó, játékos és a stílusimitációban is kedvét lelő „arcát” mutatja meg. Jellemzésére talán elég, ha a levél nyitását idézzük, a szerző említett vonásai e pár sorból is kitetszenek:

„Kedves kis Kiss, / Maga is egészen olyan már, mint a papája. Amikor barátai elhagyják, engem zaklat, engem, aki eddig csak képes levelezőlapokat írtam s aki életemben egyszer mondtam bölcsét, azt ugyanis: hogy jobb, ha a fiú üt a papára, mintha a papa fiára.”

Még e pár sor is többféle következtetés levonására adna lehetőséget, árulkodva Ignotus kvalitásairól, de itt és most az is elegendő, ha csak arra a mozzanatra hívjuk föl a figyelmet, amely *A Hét* belső viszonyaira utal („Amikor barátai elhagyják”). Később, a *Nyugat* megalapítása előtti időkben, tudjuk, maga Ignotus is a kivonulók, a Kiss József lapját elhagyók közé került. Az utalás mindenestre fölhívja a figyelmet arra, hogy a sajtótörténeti kutatásnak érdemes lesz figyelnie *A Hét* munkatársi gárdáján belüli feszültségekre, mozgásokra.

A másik írás, amely az 1899-es számból sajtótörténeti szempontból kiemelkedően fontos, Makai Emil „Sándorka szerkeszt” című verse. Ez a szöveg, mint az ifjú szerkesztő szerkesztői munkájának

³ Vö. KARDOS Péter: *Előszó*. In: IGNOTUS: *Emma asszony levelei*. Bp. 1985. 7–30.

játékos-ironikus bemutatása is érdekes (ha születik majd egy Kiss Jenő Sándor életrajzát fölvázoló cikk, e vers is fontos adalék lesz hozzá). De, szempontunkból, a versnek azok a részletei a legérdekesebbek, amelyek *A Hét* előállítására is utalnak, s amelyek így – ironikus formában ugyan, de – a lap belső életére is vetnek némi fényt. Ilyen szempontból a vers második fele idézhető:

Olló a kezébe' [ti. Sándorkának] –
 Most jut az eszébe,
 Hogy – vinné az ördög! –
 Holnap már csütörtök
 És a szedők állnak,
 Kéziratra várnak.
 Készen A HÉT úgy lesz,
 Ha mint a papa, úgy tesz.
 Hány az óra? Fél egy.
 Hirdetésekért megy.
 Ha a reklám öles,
 Fizet, mint a köles
 Weiner, Mohaszerly,
 Mert ha nem, hát perli
 A pórére fosztott
 Goldbergert meg Yosztot,
 Dukeszt úgy mint Perleszt –
 Sándorka szerkeszt.

A Makai emlegette neveknek a laphoz való viszonyát, üzleti kapcsolatát, sajnos, egyelőre nem látjuk át, de a „reklámoknak” (hirdetéseknél) a lap anyagi helyzete szempontjából való fontosságára így is vetnek némi fényt. Bizonyos is, hogy a lapelőállítás költségeinek előteremtése Kiss József tevékenységének egyik fontos területe volt, s erre a sajtótörténeti kutatásnak is figyelmet kell majd fordítania, ha meg akarja érteni a lap valóságos viszonyait. Voltaképpen erre a szempontra hívja fel a figyelmet Heltai Jenő verse is, amely itt harmadikként megemlíti, s címe szerint „Levél a szerkesztőhöz”. Ez, aligha véletlenül, azt hangsúlyozta, hogy: „A versírás nehéz kenyér, / Kietlen, zord e pálya. / A kiadóság többet ér. / Tanúm kedves papája. // Elő oly sok egyén fizet, / A hirdetés *non olet*”. Itt a „*non olet*” frazéma meglehetősen nyílt utalás a régi latin elvre, a pénznek nincs szaga, s mint ilyen, egyben rejtett utalás a hirdetési pénzek némileg problematikus eredetére és természetére is. (Részleteket, legalábbis érdemi részleteket, sajnos, e tárgykörben Heltai nem árul el, megmaradt a pusztá utalgatásnál.)

*

A Kis Hét két száma beletartozik abba a vonulatba, amely – bár egyelőre csak esetlegesen ismerjük – velejárója volt a magyar újságírás önreflexív gyakorlatának: az egy-egy alkalomra kiadott, humoros, a komoly újságírást játékosan imitáló, de ugyanakkor bíráló alkalmi lapok történetének.⁴ Egyszer remélhetőleg eljön az idő, amikor ezekről a lapokról is összefoglalóan lehet szólni, s bennük megvilágosodik az újságírói önreflexió e sajátos, ám egyáltalán nem érdektelen formája.

A Kis Hét, amennyire jelenleg látható, e gyakorlat egyik korai megjelenési formája volt.

LENGYEL ANDRÁS

⁴ Vö. Erről legutóbb: LENGYEL András: *A Pesti Napló „miniatűr” Londez Elek-száma (1918)*. = MKsz 2007. 2. sz. 241–244.